

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ: СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ З СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ

Трансформаційні процеси докорінно змінюють соціальну структуру українського суспільства. Це змушує людей переглядати своє соціальне становище і, як наслідок, ідентифікувати себе з тими соціальними групами, в яких добровільно або вимушено опинилися.

Тому проблеми ідентифікації, самоідентифікації та ідентичності в умовах соціальних практик трансформаційного суспільства стають особливо актуальними як у практичному, так і в науковому плані.

Аналіз літератури свідчить про те, що явище ідентифікації особистості є точкою перетину теоретичних інтересів багатьох наук: філософії, психології, соціальної психології, соціології. Протягом багатьох років відбувався продуктивний процес накопичення знань, який став обов'язковою передумовою для глибокого дослідження цієї проблематики.

У філософії розроблялися проблеми сутності й існування людини, суспільної природи її свідомості і самосвідомості, формування особистості. Згадані аспекти розглядалися в роботах Є. К. Бистрицького, І. Є. Бекешиної, Л. П. Буєвої, В. П. Іванова, М. К. Мамардашвілі та ін. У них розроблені проблеми діалектики людського життя, відношення індивідуального і соціального, природного і суспільного, ретельно проаналізований процес формування особистості як такої.

Активно займалися психологічним вивченням феномена ідентифікації З. Фрейд, Е. Еріксон, М. Ейнсворт, Дж. Боулбі, Д. Доллард, Н. Міллер, О. Мауер, Д. Гервітц, Х. Теджфел, М. Кун, Т. Макпартленд, С. Московічі в межах психоаналізу, неофрейдизму, необіхевіоризму, когнітивізму.

У радянській психологічній науці роз-

робка проблем ідентифікації здійснювалася на основі дослідження базової для даного питання категорії – особистості – О. Г. Асмоловим, В. С. Агеевим, О. О. Бодальовим, О. М. Леонтьєвим, Б. Ф. Ломовим, В. Ф. Петренком, В. В. Абраменковою, І. І. Алексеевою, Г. Є. Івановою, В. С. Мухіною.

У соціальній психології розроблялися ідеї, пов'язані з поведінкою особистості в групі та соціальних спільнотах. Вивчалися соціально-психологічні механізми впливу спільноти на особистість, розглядалися умови росту автономності особистості у групі спілкування. Досить широко представлені дослідження, пов'язані з розвитком особистості в соціальному просторі та часі, що відображено у працях Г. М. Андрєєвої, Є. І. Горячової, Б. Д. Паригіна, Б. Ф. Поршнева. Механізм, генезис та структура ідентифікації докладно вивчені Є. М. Дубовською, Р. Л. Кричевським, В. С. Собкіним.

Основи соціологічного аналізу ідентифікаційних процесів закладені в теоріях Т. Парсонса, Р. Мертона, П. Бурдьє, Р. Дженкінса.

З початку 90-х рр. ХХ ст. російські та вітчизняні соціологи почали вивчати феномен соціальної ідентифікації в контексті трансформаційних процесів структури суспільства. Цим питанням приділяють увагу В. О. Ядов, Ю. Н. Козирєв, Ю. А. Качанова, Т. З. Козлова, Т. Є. Резнік, Ю. Левада, Н. Й. Черниш, С. С. Балабанов, О. М. Дудченко, О. В. Митіль, О. В. Швачко, Н. А. Шульга, С. О. Макєєв, С. М. Оксамитна.

У чому ж полягає специфіка соціологічного аналізу феномену ідентифікації особистості?

Слід зазначити, що в соціологічній науковій літературі поряд із терміном «ідентифікація» досить часто вживаються поняття

«самоідентифікація» та «ідентичність», крім того, стосовно цих категорій може використовуватись визначення «соціальна». Все це інколи призводить до плутанини у категоріальному апараті, коли один феномен отримує різні назви і, навпаки, одним словом називають зовсім різні процеси. Тому метою нашої роботи є уточнення соціологічного змісту поняття «ідентифікація» та її співвідношення з категоріями «самоідентифікація» та «ідентичність».

У суміжних із соціологією наукових галузях, що вивчають особистість, створені достатні теоретичні передумови для соціологічного вивчення процесу ідентифікації. Відмінності між соціологічним і психологічним дослідженням проблеми, перш за все, визначаються домінуванням соціальних чи індивідуальних детермінант. На думку В. О. Ядова, соціологічний та психологічний ракурси відрізняються початковими точками відліку в розгортанні проблеми ідентифікації [1]. Соціологічний підхід спрямований на виділення позиції сукупного суб'єкта в «обличчі суспільства», в той час як підхід психологічний починається з пояснень уявлення окремої особистості [2]. Отже, соціологічне дослідження пов'язане із вивченням соціально-культурних детермінант, воно аналізує залежність індивідуальної та групової ідентифікації від об'єктивного економічного, соціального і демографічного статусу людей.

Активне використання терміна «ідентифікація» у соціологічній літературі бере свій початок у роботах Т. Парсонса, який уперше застосував у соціологічній теорії соціальної дії чотири психологічних механізми розвитку особистості, виділені З. Фрейдом, а саме: імітацію, ідентифікацію, почуття сорому і провини. Якщо імітацію він визначав як процес засвоєння елементів культури шляхом наслідування, то ідентифікація, на його погляд, виражає усвідомлене ставлення до соціального світу, прийняття відповідних цінностей [3].

Таким чином, феномен ідентифікації розглядався як процес установавання рольової взаємодії, у якому ціннісні зразки поділяються обома сторонами. Змістом цього процесу є побудова загальних для суб'єкта й об'

єкта цінностей і їхнє засвоєння суб'єктом через цей процес.

Запропоноване Т. Парсонсом поняття стали широко використовувати у своїх роботах і інші прихильники структурного функціоналізму (А. Бандура, Р. Мертон) [4]. Ідентифікація розглядається ними як найважливіший механізм соціалізації, що виявляється в прийнятті індивідом соціальної ролі при входженні в групу, в усвідомленні ним групової приналежності, формуванні соціальних установок.

У рамках даного напрямку особливе місце належить аналізу різних форм пристосувань індивідів у суспільстві, здійсненому Р. Мертоном при поясненні девіацій. Основою класифікації типів поведінки стало сприйняття людиною культурних цілей і засобів їхнього досягнення. У результаті Р. Мертон виділив п'ять форм індивідуального пристосування особистості до цінностей соціуму: конформність, інновація, ритуалізм, ретритизм і заколот [4]. Роль даної концепції в процесі соціологічного вивчення феномену ідентифікації полягає в тім, що виникає можливість визначити спрямованість останньої ймовірної деформації особистості в процесі реалізації нею своїх соціальних ролей.

К. Маркс, визнаючи особистість як соціальну якість людини, надавав вирішального значення у процесі ідентифікації економічним структурам і взаємозв'язкам, які диктують певну оцінку людиною соціального простору [5, с. 59].

Особливу роль у соціологічній інтерпретації поняття «ідентифікація», відіграє теорія габітусу і соціального поля П. Бурдьє [6], в яких акцентується увага на активній позиції соціального агента, залученого до мережі соціальних відносин, у рамках яких він прагне розширити «поле» свого впливу – мережу стосунків між об'єктивними позиціями соціальних діячів, яка існує незалежно від індивідуальної свідомості та волі. Соціальний агент досягає цього завдяки габітусу – своєрідному «символічному капіталу», набутому соціальному статусу й індивідуальним можливостям. За П. Бурдьє, габітус – це ментальні або когнітивні структури, за допомогою яких люди живуть у

соціальному світі, спрямовують свої дії; це набір схем, через які люди сприймають, розуміють і оцінюють світ. Габітус формується в результаті тривалого перебування людини в певному соціальному становищі. Така позиція залежить від індивідуальних, неповторних рис людини. Групи й спільноти, з якими індивід ідентифікує себе, наділені схожими габітусами. При цьому групова ідентифікація індивіда полягає в приналежності його до певного соціального середовища. Під впливом макрогрупової ідентифікації формуються і професійні преференції [6]. Утім, було б некоректним ототожнювати марксистський підхід до проблеми ідентифікації із підходом П. Бурдьє, оскільки П. Бурдьє вважав, що габітус не є фіксованим, а в сучасних суспільствах групова ідентифікація особистості здебільшого є плюралістичною, тому індивід зазвичай ототожнює себе не з однією, а з кількома великими групами: етнічною, мовною, демографічною, регіональною, поселенською, професійною, культурною, конфесійною тощо.

Таким чином, у західній класичній та сучасній соціології під ідентифікацією розуміють процес ототожнення суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення ним у свій внутрішній світ і прийняття як власних їхніх норм, цінностей, зразків поведінки.

Щодо вітчизняних соціологів, то вони, виділяючи процеси, аналогічні за своїм змістом із процесом ідентифікації, не зосереджували уваги на даному феномені. Аналіз традиційно розглядався ними як прерогатива психологів і соціальних психологів, соціологи ж мали обмежуватися вивченням лише деяких аспектів розвитку особистості, не виділяючи ідентифікацію як самостійний предмет аналізу.

Останнім часом соціологи почали виявляти цікавість до проблеми ідентифікації. Відповідні дослідження присвячені, насамперед, проблемам самовизначення людини в суспільстві (наприклад, роботи Ю. Н. Козирева, Ю. А. Качанова, Т. З. Козлової, Т. Є. Резнік та ін.). Вивчаються також етнічна та політична ідентифікації,

продовжуються розробки з проблем зв'язків ідентифікації з адаптацією.

Так, Ю. Левада, досліджуючи проблему соціальної ідентичності погляду символічних, емоційних, міфологічних структур свідомості, що виявляються в суспільстві, звертає увагу на те, що, ідентифікуючи себе з якою-небудь соціальною спільнотою або організацією, індивід символічно й емоційно «засвоює» її, але й у той же час ця спільнота ніби «привласнює» людину.

Група соціологів під керівництвом В.О. Ядова з 1992 р. проводить вивчення соціальної ідентифікації переважно з позицій символічного інтеракціонізму. В. О. Ядов пропонує визначення соціальної ідентичності як ідеального ототожнення індивідом себе з тією або іншою соціальною спільнотою, що супроводжується інтеріоризацією ідентифікуючої поведінки. Ідентифікація відображає, яким чином індивід сприймає, характеризує і переживає самого себе як своєрідний об'єкт – носія (агента) суспільних відносин. Соціальна ідентичність, за В. О. Ядовим, – це значення, яке суб'єкт привласнює собі і яке інші приписують йому [7].

Отже, логічною є постановка питання про сутнісне розмежування понять «ідентифікація», «самоідентифікація» та «ідентичність» з позиції соціології.

На думку О. В. Швачко, перше поняття за змістом вбирає у себе сутність другого, оскільки ідентифікація – це феномен ототожнення суб'єктом себе зі зразком [8]. Якщо враховувати весь комплекс дій ідентифікацій, тобто і проєктивну модель, і механізм відтворення, і емпатію (співпереживання, співвідчуття іншого як самого себе), то очевидним є факт акцентування терміном «самоідентифікація» тільки окремих моментів у розпізнанні «Я» і «не-Я». Самоідентифікація здійснює активну регуляцію індивідуального пізнання.

Представник «процесуального інтеракціонізму» Р. Дженкінс зазначає подібність процесів самоідентифікації та соціальної ідентифікації. Він вважає, що їх слід розглядати як два боки одного процесу. Уявлення про «Я» як про постійний синтез внутрішніх самовизначень і зовнішніх ви-

значень людини значущими «іншими» стало поштовком моментом для створення Р. Дженкінсом «моделі зовнішньо-внутрішньої діалектики ідентифікації» як процесу, в якому створюються обидві ідентичності – особистісна та соціальна [9, с. 31-43]. Отже, саме він вперше чітко розмежував з позиції соціології поняття «ідентифікація», «ідентичність». Суттєвим є також виокремлення Р. Дженкінсом понять «номінальна ідентичність» та «віртуальна ідентичність». Номінальна ідентичність – це своєрідна «маска подібності», яку можуть носити всі, й так звана «парасолька солідарності», під якою всі можуть сховатися. Подібність – це соціальна конструкція із символів. Загальна «парасолька» символів може приховувати їх розмаїття. Натомість реальна практика в спільноті, коли подібність стає реальною, – це віртуальна ідентичність, яка може бути нескінченно індивідуальною. Тобто головна відмінність між цими поняттями полягає в тому, що люди можуть поділяти однакову номінальну ідентичність, але вкладати різний зміст у цю ідентичність, отже, й поводитися по-різному [9, с. 38-42].

Аналізуючи поняття «самоідентифікація», Н. А. Шульга зазначає, що вона має два смислові відтінки. Один із них спрямований зовні і пов'язаний із відповіддю на питання «Хто я є?», зі з'ясуванням, фіксацією свого становища в системі суспільних, соціально-політичних, моральних ставлень до минулого, сучасності й майбутнього. Інший смисловий відтінок спрямований усередину, на себе. Він віддзеркалює відчуття своєї безперервності, послідовності, тривалості у часі, відчуття власної зібраності в єдину цілісність [10].

Ми поділяємо позиції Р. Дженкінса та Н. А. Шульги щодо процесів внутрішньої спрямованості, формування індивідуальності, які окреслюються терміном «самоідентифікація». При вивченні входження людини в систему суспільних відносин більш доцільним, на наш погляд, є оперування категорією «соціальна ідентифікація». Стосовно співвідношення понять «ідентифікація» та «ідентичність», то ідентичність ми розуміємо як результат іден-

тифікації механізм соціалізації та персоналізації.

У структурі ідентичності, як правило, виділяють персональні та соціальні компоненти. Персональна ідентичність відображає уявлення індивіда про себе як індивідуальність, а соціальна вказує на ті групи, з якими особистість себе ототожнює. Отже, можна сказати, що персональна ідентичність є показником самоідентифікації та дозволяє визначати якісні характеристики персоналізації, а соціальна ідентичність, відповідно, є показником соціальної ідентифікації та відображає соціалізаційні процеси.

Тут можна погодитись з думкою І. Кона про те, що соціальна ідентифікація у даному разі означає систему властивостей, завдяки яким особа стає соціальним індивідом, членом певного суспільства або групи. Соціальна ідентифікація передбачає поділ (категоризацію) індивідів за їхньою соціально-класовою приналежністю, соціальними статусами й засвоєними ними соціальними нормами. Коли такий розподіл робиться ззовні, з боку суспільства, його називають об'єктивним, коли ж його здійснює сам суб'єкт – у термінах «ми» і «вони» – суб'єктивним [11].

Якщо в результаті соціалізації людина опановує ряд соціальних статусів та ролей, є членом відповідних соціальних груп, то в результаті індивідуалізації у неї формується «Я-концепція».

Згідно з Х. Тедшфелом, ідентичність можна розглядати як когнітивний компонент «Я-концепції», тобто усвідомлення своїх якостей, групової належності, емоційно-оцінний компонент ставлення до себе, рівень поваги, самокритичність і тип поведінки.

Для соціологів найбільший інтерес становить та частина «Я-концепції», яка пов'язана із соціальною ідентичністю. Незважаючи на те, що це – індивідна категорія, вона пов'язана із соціальною роллю і статусом. Її аналіз здійснюється в контексті соціалізації індивіда і покликаний відповісти на запитання, до яких соціальних груп належить людина, який зміст, емоційне забарвлення і соціально-структурні наслідки має для неї приналежність до цих соціальних спільнот.

Крім того, слід зазначити, що «Я- кон-

цепція» – уявлення про себе як про неповторного індивіда чи як про індивідуальність, котре формується в процесі персоналізації. Проте формування «Я – концепції» невідривно пов'язане із соціальним статусом людини, бо відбувається передусім у процесі спілкування з іншими людьми. Це означає, що її формування відверто соціальні, оскільки існування даної концепції неможливе без наявності соціальних груп, які є моделями для орієнтації.

Таким чином, під ідентифікацією в широкому сенсі цього слова в соціології слід розуміти механізм соціалізації та персоналізації. Сутність процесу ідентифікації особистості полягає в тому, що через об'єднання себе з іншим індивідом або групою індивід опановує певні соціальні статуси та ролі. Це проявляється у засвоєнні та прийнятті норм, цінностей, зразків поведінки цієї групи як власних, формуванні відповідних соціальних установок. У результаті успішної ідентифікації особистість має змогу більш-менш ефективно виконувати певну соціальну роль (ролі), в її структурі з'являються необхідні для цього

якості, ціннісні орієнтації, інтереси та мотиви, вона усвідомлює свою приналежність до відповідної групи, поділяє її культуру.

Щодо співвідношення понять «ідентифікація» і «самоідентифікація», то перша вбирає в себе самоідентифікаційні процеси. Ідентифікацію можна уявити такою, що складається із самоідентифікації та соціальної ідентифікації. Так само, як зворотною стороною соціалізації є персоналізація, соціальна ідентифікація та самоідентифікація не можуть відбуватися окремо одна від одної. Термін «самоідентифікація» доцільно вживати при розгляді механізму формування індивідуальності, а під час вивчення процесу входження людини в систему суспільних відносин більш коректно оперувати категорією «соціальна ідентифікація».

Результатом процесу ідентифікації є ідентичність, у структурі якої можна виділити ідентичність персональну та соціальну. Персональна ідентичність відображає уявлення індивіда про себе як індивідуальність, а соціальна вказує на ті групи, з якими він ототожнює себе.

Література

1. Ядов В. А. Социальная идентификация личности / Ядов В. А. – М: Изд-во Института социологии РАН, 1994. – 156 с.
2. Ядов В. А. Социальные и индивидуальные факторы изменений в диспозиционной структуре личности / В. А. Ядов, Н. В. Ядов // Социологические очерки: ежегод. – М.: Институт молодежи. – 1991. – С. 49 – 61.
3. Пантин В. И. Трансформация национально-цивилизационной идентичности современного российского общества / В. И. Пантин // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1. – С. 52 – 63.
4. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон; [пер. с английского]. – М.: АСТ, 2006. – 874 с.
5. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности: моногр. / Здравомыслов А. Г. – М.: Политиздат, – 1986. – 224 с.
6. Бурдьё П. Практический смысл: моногр. [пер. с французского] / П. Бурдьё. – СПб.: Алетейя, 2001. – 562 с.
7. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // Мир России. – 1995. – № 3 – 4. – С. 9 – 17.
8. Шматко Н. А. Анализ культурного производства Пьера Бурдьё / Н. А. Шматко // Социологические исследования. – 2003. – № 8. – С. 113-120.
9. Зейгарник Б. В. Теория личности в зарубежной психологии: науч. пособ. / Зейгарник Б. В. – Изд-во МГУ, 1982. – 120 с.
10. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности: науч.пособ. / Шульга Н. А. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 200 с.
11. Попов Л. В. Идентификация как механизм общения и развития личности: Метод. рекомендации / Л. В. Попов, Г. В. Дьяконов. – М.: МГПИ им. В. И. Ленина, 1988. – 32 с.

Анотації

В статті проводиться теоретичний аналіз поняття ідентифікації особистості як однієї з найважливіших категорій суспільствознавства. Автор аналізує специфіку основних наукових (філософського, психологічного, соціально-психологічного, соціологічного) підходів до визначення заявленої дефініції, розкриває сутність соціологічного погляду на ідентифікаційні процеси. Особлива увага в статті приділяється теоретичному розмежуванню понять «ідентифікація», «самоідентифікація», «ідентичність».

В статье проводится теоретический анализ понятия идентификации личности как одной из основных категорий общественных наук. Автор анализирует специфику основных научных (философского, психологического, социально-психологического, социологического) подходов к определению заявленной дефиниции, раскрывает сущность социологического взгляда на идентификационные процессы. Особое внимание в статье уделяется теоретическому разделению понятий «идентификация», «самоидентификация», «идентичность».

The theoretical analysis of the concept of personal authentication is conducted as one of major categories of social science in the article. The author analyses the specific of basic scientific (philosophical, psychological, socially-psychological, sociological) approaches to determination of declared definition, exposes essence of sociological look on identification processes. The special attention in the article is spared to theoretical differentiation of the concepts «authentication», «self-identification» and «identity».

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 621.43.068.4

І. К. ШАША, *д-р техн. наук*

нач. каф. ТСП ННПФМГБ ХНУВС,

О. Г. САЗОНОВ, *викл. каф. ТСП ННПФМГБ ХНУВС,*

О. М. ЛЕМЕШКО, *викл. каф. ТСП ННПФМГБ ХНУВС*

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ВИДІВ ЕНЕРГОНОСІЇВ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ

Специфіка виконання підрозділами органів внутрішніх справ (далі – ОВС) та внутрішніми військами системи МВС України службово-оперативних завдань під час проведення спеціальних заходів охорони громадської безпеки, а також необхідність дотримання особистої та колективної безпеки працівників ОВС зумовлює широке використання сучасних спеціальних засобів. До таких видів спецзасобів належать і спеціальні транспортні засоби. У статті розглянуто деякі аспекти використання палива у спеціальних транспортних засобах, які застосовуються в службовій діяльності підрозділами МВС України.

Виробництво різних видів енергії і безпечних транспортних засобів завжди було

найважчим серед усіх глобальних проблем, що вирішуються людством на різних стадіях свого розвитку. Останніми роками саме паливно-енергетична, а також екологічна проблеми є найбільш актуальними і масштабними. За останні 30 років загальна кількість автомобілів збільшилася приблизно в три рази, і їх виробництво постійно зростає. Автомобільний транспорт є основним споживачем нафтових палив (більше 80 % нафти, що видобувається). Слід також урахувати той факт, що найближчим часом прогнозується зниження споживання нафтових палив на 20 – 30 % практично в усіх країнах світу.

Із відомих нині шляхів економії нафто-